

דרך העיט - דרך התקווה לניתוח אישיותו של דוד המלך

ראשי פרקים

- א. כמה שנים תחיה נפש יפה זו?
- ב. מלך או אורח?
- ג. העיט שבא ממרחק
- ד. 'והעיקר לא לפחד כלל'
- ה. "לא אירא רע כי אתה עמדי"
- ו. "העיט צבוע נחלתי לי"
- ז. אוד מוצל מסדום
- ח. "גם כי אלך בגיא צלמות"

כמה שנים תחיה נפש יפה זו?

כדי להבין את אישיותו של דוד יש ללכת למקורותיה. לשם כך, עלינו לחזור אחורה מאות רבות של שנים. מקורות נפשו של דוד, אומרים לנו חז"ל, באים ישירות מאדם הראשון. כתוב בזוהר (ח"א צא:) שהקב"ה הראה לאדם הראשון את כל הדורות העתידיים לבוא; כיון שראה את דוד, הוא שאל את הקב"ה: 'כמה שנים תחיה נפש יפה זו?'; ענה לו הקב"ה, שאין לו חיים בכלל. אדם הראשון נבהל ושאל את הקב"ה: כמה זמן שנות חיי אנוש, שבעים שנה? אני עתיד לחיות אלף שנים ('יום אחד בעיניך'); אני מוכן לתת שבעים שנה כדי שנפש זו יהיה לה קיום. ולכן אדם חי תשע מאות ושלושים שנה, ודוד חי שבעים שנה.

מקורו של דוד הוא אדם הראשון - "נפשו קשורה בנפשו". כלומר, כדי להבין את אישיות דוד המלך ותכונותיו, נצטרך לעמוד על מהותו של אדם הראשון. המפתח לענין טמון במדרש סתום ובלתי מובן, שמופיע בבראשית רבה, בדבר כניסתו של אדם הראשון לגן עדן.

"וישם שם את האדם אשר יצר". ר' יהודה אומר: עילה אותו, (כלומר, העלה אותו), היאך מה דאת אמר: 'שום תשים עליך מלך'. ר' נחמיה אמר: פיתה אותו. (משל) למלך שעשה סעודה והזמין אורח, כך הזמין הקב"ה את אדם - בזכותו של אברהם, הדא הוא דכתיב: 'אתה ידעת שבתי וקומי בנתה לרעי מרחוק' (תהלים קלט, ב). 'שבתי' - בתוך גן עדן. 'וקומי' - טירופי מתוכה (גירושי מתוכה). 'בנתה לרעי מרחוק' - באיזה זכות יעצת לבראני, בזכות אותו שהוא בא מרחוק, הדא הוא דכתיב: 'קורא ממזרח עיט מארץ מרחק איש עצתו' (ישעיה מו, יא) (בראשית רבה טו, ד).

לבעל המדרש קשה השימוש במלה 'וישם' לגבי בן אדם. דברים דוממים שמים, אבל לא בני אדם. וכדרך המדרש בכל מקום, שואלים שאלה בפשט ונותנים תירוץ על דרך הדרש: ר' יהודה מתרץ שהשימה של אדם היא העלאה, כמו 'שום תשים עליך מלך'; ור' נחמיה מסביר שהשימה במקרא לפעמים מכוונת למילים ודברים, ¹ וה' פיתה את

¹ בדומה למה שאמרו חז"ל גבי 'ויקח קרח': "משך ראשי סנהדראות שבהם בדברים, וכן 'קח את אהרן'" (רש"י במדבר טז, א).

אדם להיכנס לגן עדן.

אמנם, קשה מאד לעמוד על כוונת מדרש זה ומגמתו. בכל מדרש יש איזה מסר מוסרי וחינוכי, מה המדרש הזה בא ללמדנו? עוד קשה, אולי ניתן להבין את דברי רבי יהודה, שה' היה צריך להעלות את אדם הראשון, כדי שיהיה ראוי להיכנס לגן עדן; אבל דברי רבי נחמיה קשה להולמם, למה יש צורך לפתות את אדם הראשון להיכנס לגן עדן? אדם שמראים לו גן עדן, היינו מצפים שירוץ אל הפתח ויידחף כדי להיכנס פנימה. למה לשדל אותו בדברים? ועוד, הרעיון הזה שאדם הראשון נברא בזכות אברהם אבינו מופיע כמה פעמים בבראשית רבה,² לשם מה המדרש חוזר על הרעיון הזה כאן? כל הקטע המדבר באברהם אבינו נראה כתוספת שאינה במקומה, מה הקשר בינו לשאר דברי המדרש?

מלך או אורח?

כדרכם בכל מקום, בעלי המדרש משתמשים בדמויות מן התנ"ך ללמד אותנו לקחים מוסריים וחינוכיים. המדרש אינו מדבר אך ורק באדם הראשון, אלא אדם הראשון הוא סמל לכל אדם בעולם הזה.

במחלוקת הזו של בעלי המדרש טמון רעיון, והמסר חשוב ביותר. בעלי המדרש אינם חלוקים על פירוש של מלה ('וישם'), אלא מסבירים את תוכן הימצאות האדם בעולם הזה. אדם בעולם הזה מהו - מלך או אורח?

אדם בעולם הזה צריך להרגיש שהוא כמלך - "לפיכך נברא אדם יחיד... לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם" (משנה סנהדרין לז,א). וזהו תוקפו של הציווי הראשון על האדם - "פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה" (בראשית א, כח) - האדם צריך להשלים, לתקן, ולכבוש את העולם הזה. וכן אמר ה' לנח בצאתו מהתיבה: "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים בכל אשר תרמוש האדמה ובכל דגי הים בידכם נתנו" (בראשית ט, ב). בזמן היותו כאן בעלמא הדין, על האדם לפעול וליצור, הוא חייב לכבוש את העולם - האדם הוא מלך.

אולם, מצד שני על האדם לזכור שיש מלך מעל המלך. אסור לאדם להפריז על המדה ולהאמין יותר מדאי במלכות עצמו. גם על מלכי ישראל יש מצוות מיוחדות שמטרתן להגביר את הענוה (ספר תורה נוסף; לא ירבה לו - כסף, נשים, וסוסים), "לבלתי רום לבבו מאחיו" (דברים יז, כ). כי יש חשש שהמלך - אותו מעריצים ומכבדים כל הזמן - גם יתחיל להאמין בזה. המלך האמיתי הוא הקב"ה, מלוא כל הארץ כבודו - ומלכותו בכל משלה, ושלא כמלכי ארץ - ה' ימלוך לעולם ועד. לכן, אומר ר' נחמיה, האדם צריך לזכור תמיד שהוא רק אורח.³

² פרשה יב, ט; יד, ו, ועוד.

³ כדי להמחיש את הרגשת אורח בעוה"ז נביא כאן מעשה עם ה"חפץ חיים". בעל החפץ חיים היה חי בעוני ובדחק. היו לו בתוך ביתו שרפרף אחד בלי גב, שולחן שבור, וארון ספרים קטן. פעם נכנס אל הח"ח יהודי עמיד שבא ממרחקים לראות את פניו של גדול הדור. הוא ראה את רכושו של הח"ח ונבהל, ושאל: כבוד הרב, איפה הרהיטים שלך? ענה לו הח"ח: ואיפה הרהיטים שלך - אני? אני רק אורח כאן. אני רק עובר כאן, ענה לו היהודי. אמר לו הח"ח: גם אני רק עובר כאן. בעולם הזה אני רק אורח, אין לי צורך בכל הרהיטים הללו.

אמנם, צריכים לפתות את האורח להיכנס הביתה. האורח אינו רוצה להיות אורח, הוא היה מעדיף להיות בבית שלו, לישון במיטה שלו על הסדינים שלו. שם בביתו הוא עצמאי; כאן, כאורח, הוא תלוי בדעת אחרים ומפסיד את עצמאותו. ואף אם ניתן לו הרבה כבוד וטובות, הוא עדיין מעדיף להיות בביתו. חז"ל אף כינו את התופעה הזו - "נהמא דכיסופא" - לחם של בושה; האורח מתבייש מהטובות שהוא מקבל מבעל הבית, והסיבה - כי אין הוא מרגיש עצמאי על עצמו. יתרה מזאת, ככל שנותנים לו יותר כבוד, וככל ששופעים עליו יותר טובה, הוא מרגיש יותר תלוי ופחות עצמאי - הוא חש יותר את ה"נהמא דכיסופא". אדם הראשון היה מוכן לוותר על כל הטובות הנפלאות של גן עדן, כי אין הוא רוצה להיות אורח, לחיות על נהמא דכיסופא. לכן, הקב"ה היה צריך לשכנע את אדם הראשון ולפתותו להיכנס לגן עדן.

אמנם, אין ר' יהודה ור' נחמיה חולקים אלא בהדגשת הדברים.⁴ לפי ר' יהודה על האדם לזכור תמיד שהוא גדול, וחזק. המעשים שלו כן משנים, הרי הוא מלך. אולם, ר' נחמיה סובר שהאדם צריך להיות מודע לזה שהוא אינו קבוע בעולם הזה, הוא רק עובר אורח.

למעשה, יתכן שאין הם חולקים כלל, אלא כל אחד מדבר על אספקט אחד של חיי האדם בעולם הזה. ואמנם, כל אדם צריך לכלול בכל מעשיו את שני הרעיונות. כל אדם הוא גם מלך וגם אורח. כל אדם, בכל זמן, צריך לזכור שהוא מלך - אין הוא יצור חסר-חשיבות, אבל אין הוא המלך. יש מלך מעל המלך⁵, ואין לאדם להגזים בחשיבות של עצמו. הוא זמני בעולם הזה, הוא רק אורח.

כאמור, לשניהם - המלך והאורח - יש יתרון, וכל אחד משלים את השני. אולם לשניהם יש גם חסרון - שניהם אינם יכולים לעשות מהפכה - לשניהם חסרה השאיפה לשנות דברים. המלך, ככל שנתאר את חזקו וחשיבותו, הרי הוא מוגבל. גם המלך אינו עצמאי לגמרי לעשות את כל העולה על רוחו. השלטון דורש יציבות, וכל מלך חרד מלעשות מעשים שעלולים לערער את שלטונו. הוא נזהר מאד מלשנות דברים בצורה החלטית. אפילו אם ירש מצב מקולקל מאבותיו, אין המלך החדש ממחר לעשות מהפכה. ראה זה פלא - גם המלך פוחד. הוא כל כך פוחד מערעור שלטונו, וכל כך זהיר מלשנות את המצב הקיים, שלפעמים הוא נהפך לזקן ואדיש.⁶ הכמיהה ליציבות הופכת לאדישות, ואפילו לייאוש.

האורח, כמובן, אינו עושה מהפכות. האורח אינו יכול להיכנס לבית מארחיו ולבקר כל דבר שלא מוצא חן בעיניו. אין האורח מחליף את הוילונות ואין הוא מזמין ריצוף חדש.

⁴ בנושא המתיחות בין גדלות האדם ואפסותו - עיין פרקי תהלים בענין (מזמור ח, ועוד) "מה אנוש כי תזכרונו", לעומת "ותחסרהו מעט מאלקים".

⁵ "כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם" (קהלת ה, ז).

⁶ "טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל" (קהלת ד, יג).

לאורח, אין זה ראוי, ואף אין זה מקומו, לשנות את המצב. גם האורח יכול ליהפך אדיש ולהתיימשך מלשנות.

כל אדם צריך את שתי התכונות, אבל אין זו התכלית. והיכן התכלית? על כך - בהמשך.

העיט שבא ממרחק

מי מסמל את תכלית האדם, ממשיך המדרש, אברהם אבינו - העיט שבא ממרחק, הוא יכול לשנות את המצב. לו יש שאיפה לשנות דברים.

המילה 'עיט' מופיעה רק פעם אחת בתורה, בברית בין הבתרים של אברהם אבינו. "וירד העיט על הפגרים וישב אותם אברם" (בראשית טו, יא). העיט הוא השואף, חיה שאינה מרפה אלא מסתערת אל המטרה. עיט - רש"י: "על שם שהוא עט ושואף את הנבלות". (עט - פירושו להסתער, להתנפל - כמו "ותעט אל השלל" (ש"א טו, יט)).

אמנם, לפי רש"י העיט הזה הוא דוד המלך. "רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם, ואין מניחין אותו עד שיבא מלך המשיח" (רש"י, על פי פרקי דרבי אליעזר, פרק כח). ובלשון מדרש הגדול (בראשית טו, יא): "זה בן דוד שנמשל בעיט צבוע, שנאמר: 'העיט צבוע נחלתי לי' (ירמיה יב, ט)⁷". ביקש כצאת השמש במזרח לירד עליהן לפזרן ולאבדן, שנאמר: 'וירד העיט על הפגרים', והיה אברהם אבינו מניף בסודרו שלא ימשול בהן עד הערב, שנאמר: 'וישב אותם אברם'."

כאמור, האדם צריך להרגיש גם כמלך וגם כאורח בעולם הזה. אולם, אין זו התכלית - האדם צריך להיות גם עיט. לא לקפוא על שמריו, לא להיות אדיש, ולא להתיימשך מן השינוי והחידוש. על האדם לשאוף ולתקוף, ליזום ולהיות ערוך לשינוי.⁸ יותר מכל אדם אחר, דוד שילב את כל התכונות הללו.

בין מלכי ישראל, דוד הוא המלך בה' הידיעה. "דוד מלך ישראל חי וקיים". "המשובח שבמלכים זהו דוד" (מדרש שוחר טוב, א, ב). דוד הוא אב-טיפוס של מלכות. כחלק מן התאור של רוב רובם של המלכים בתנ"ך באה ההשוואה לדוד, 'והיה כדוד אביו' או 'ולא היה כדוד אביו'.⁹ דוד הוא המלך שכל המלכים שבאו אחריו אמורים להידמות אליו. ללא אף מתחרה, דוד המלך מוזכר יותר פעמים בתנ"ך מאשר כל אדם אחר (יותר ממשה רבנו! 1023 לעומת 770 פעמים).

⁷ היום יש לביטוי זה, 'עיט צבוע', פירוש שלילי ביותר. אמנם, הפירוש נתקבל לאחר הופעת הרומן של הסופר אברהם מאפו 'עיט צבוע'. במאמר זה ננסה לעמוד על פירוש שונה לגמרי של ביטוי זה, וכן כינו אותו חז"ל, ולפי זה יש לראות את העיט הצבוע בעינים טובות מאד - הרי הוא המלך המשיח.

⁸ עיין בדברים שכתבנו בנדון: "מה חדש", ספרא וסיפא 36, אלול תש"ן.

⁹ "ולא היית כעבדי דוד" (מ"א יד, ח); "שלם... כלבב דוד אביו" (מ"א טו, ג); "ככל אשר עשה דוד אביו" (מ"ב יח, ג); "וילך בכל דרך דוד אביו" (מ"ב כב, ב); "ולא מילא אחרי ה' כדוד אביו" (מ"א יא, ו); "רק לא כדוד אביו" (מ"ב יד, ג); "ולא עשה הישר כדוד אביו" (מ"ב טז, ב); ועוד.

עם כל זאת, דוד הוא העניו מכל המלכים. עם היותו אב הטיפוס של מלכות, דוד בורח מן המלכות. למרות כל ההזדמנויות שהיו לו לתפוס את המלכות, דוד לא מנסה אף פעם לדחוק את הקץ ולהמליך את עצמו על כלל ישראל. כל ספר תהלים מלא בהכנעה של דוד כלפי הקב"ה.

"שיר המעלות, לדוד: ה', לא גבה לבי ולא רמו עיני, ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני. אם לא שויתי ודוממתי נפשי, כגמול עלי אמו, כגמול עלי נפשי' (תהלים קלא, א-ב). 'לא גבה לבי' - בשעה שמשחני שמואל; 'ולא רמו עיני' - בשעה שהרגתי את גלית; 'ולא הלכתי בגדולות' - בשעה שהעליתי את הארון; 'ובנפלאות ממני' - בשעה שהחזירוני למלכות; 'כגמול עלי נפשי' - כיונק הזה היוצא ממעי אמו" (ירושלמי סנהדרין ב, ד).

הענוה של דוד נובעת מהידיעה שאין הוא הפועל כאן אלא הכל בא לו מאת ה' יתברך.

"היה מלך, ואמר: איני מלך, ה' המליכני. היה גבור, ואמר: איני גבור. היה עשיר, ואמר: איני עשיר. ירד למלחמה ונצח, ואמר: לא מגבורתי נצחתי, אלא הוא עזרני, הוא הנצחני" (מדרש שוחר טוב קמד, א).

אמנם, עם כל גדולת דוד המלך וענוותנותו, התכונה הבולטת ביותר של דוד המלך היא תכונת העיט. דוד שואף ותוקף. כל חיי דוד הם מלאי תלאות וצרות, אך דוד אינו מתייאש. בכל הרפתקאותיו, גם במצבים הכי קשים, דוד לא מתמוטט, ואף לא פעם אחת בכל חייו לא מתייאש! גם כשכלל כלל ישראל התיאש, דוד אינו מתייאש. נדמה, שהיחידים שלא התיאשו הם רק שנים - דוד והקב"ה.

ניקח כדוגמאות שלש תקופות של דוד: בתחילת דרכו, באמצע חייו, ובסוף ימיו.

'והעיקר לא לפחד כלל'

(א) דוד וגלית - כמה רוממות רוח ועוצמה יש בסיפור הזה, כשכל ישראל מפחדים מפני גלית, ויושבים ובוכים על הרעה שתפקוד אותם מיד הפלשתים. ונער צעיר בא ממרחקים, ועומד לפני המלך ומכריז: "ה' אשר הצלני מיד הארי ומיד הדוב הוא יצילני מיד הפלשתי הזה" (ש"א יז, לז). גם בפני גלית אין הוא נרתע: "ויאמר דוד אל הפלשתי, אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון, ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות אלקי מערכות ישראל אשר חרפת. היום הזה יסגרך ה' בידי והכיתיך והסרתי את ראשך מעליך ונתתי פגר מחנה פלשתים היום הזה לעוף השמים ולחית הארץ וידעו כל הארץ כי יש אלקים לישראל. וידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב ובחנית יהושיע ה' כי לה' המלחמה ונתן אתכם בידינו" (ש"א יז, מה-מז).

(ב) צקלג (ש"א ל, א) - חייליו רצו לסוקלו באבנים, נשברו כל הכלים, שאול רודפו, סרני פלשתים הרחיקו אותו, מחנהו נשרף ונשיו נלקחו בשבי, אנשיו מתיאשים ורוצים להורגו. איזה מנהיג יכול לעמוד בפני כל זה? אמנם דוד לא מתייאש. הוא משכנעם שיצליחו, והוא מצליח. "ויתחזק דוד בה' אלוקיו" (שם ל, ו). "וילך דוד הוא

ושש מאות איש אשר אתו". והחייילים מתעייפים מהמסע. "וירדוף דוד הוא וארבע מאות איש, ויעמדו מאתים איש אשר פגרו מעבור את נחל הבשור" (שם ל, י)... "ויכם דוד (הוא ומאתיים הנותרים) מהנשף ועד הערב למחרתם" (שם ל, יז). חלק נשברו בדרך, וחלק התעייפו - דוד המשיך להסתער.

ג) ביציאה מירושלים בברחו מפני אבשלום בנו (ש"ב טו, ל) - דוד עולה ובוכה - אבל, חפוי ויחף. חושי הארכי מגיע - חצרן עדין ומפונק. אומר לו דוד: אתה לא ספורטאי - "והית עלי למשא". אתה תעזור יותר מתוך הארמון. וכדי שלא ייתפס על ידי הבולשת של אבשלום - דוד מוציא הברקה מתחת ידו: יהונתן ואחימעץ בני הכהנים יהיו לך לאנשי קשר. לא יחשדו בך אם תדבר עם הכהנים הגדולים, ועל ידי כך תוכל גם לדבר עם בניהם. דוד - במהלך אבלו - יועץ בחכמה ליועץ! דוד מתוך כל הקטסטרופה הגדולה הזו לא מתמוטט. כמה ממבקרי המקרא אף אמרו שדבר זה הוא כל כך לא אופייני - שדוד ישבר (בוכה, אבל), ובאותו מצב של משבר יתנהג בחכמה, בתכליתיות וביעילות - שהדברים הללו לא נכתבו על ידי כותב הספר. אך הבנה זו בטעות יסודה - הבכיה היא לא בכיה של יאוש. בכי של צער ותחינה יש כאן, אבל לא בכי של שברון ויאוש.¹⁰ הבכי הוא בינו לבין הקב"ה. אולם במישור האנושי יש לדוד תוכנית מחודדת.

דוד מבין את הכל בשני ממדים: המימד בינו לבין בני אדם, והמימד בינו לבין המקום. בין אדם למקום הוא עניו מכל אדם. אך במישור האנושי הוא לא התמוטט אף פעם, ולא התייאש.¹¹ וכך יש להבין את הצער על מות אבשלום. תגובתו היא על עצם האבידה, אך אין זה בכי ואבל של יאוש והתמוטטות.

"מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר. בנאות דשא ירביצני על מי מנוחות ינהלני... גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי, שבטך ומשענתך המה ינחמוני" (מזמור כג). דוד, שסבל צרות ונסיונות אולי יותר מכל אדם אחר בתנ"ך, קורא לחיים שלו - "נאות דשא" ו"מי מנוחות". דוד מתנחם במשענת של הקב"ה, אבל למה הוא מתנחם מהשבט? השבט מכה, במה יש להתנחם? והתשובה, שאין זה סתם שבט, אלא "שבטך", שבטו של הקב"ה. גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע - כי אתה עמדי. גם בזמן העונש, דוד הולך על מי מנוחות, כי הוא יודע שהוא אינו הולך לבד, ה' אתו בכל צרה. גם אברהם אבינו אינו מתייאש - (אינו מתייאש מהארץ בשנות הרעב; אינו מתייאש מהזרע בכל אותן השנים, ובמיוחד בזמן העקידה; ואינו מתייאש מן הגאולה העתידה אחר ברית בין הבתרים) - ולכן גם הוא נקרא העיט במדרש שהזכרנו.¹²

¹⁰ דבר דומה מצאנו בעת מות הילד (בנו הראשון של בת שבע). "ויצם דוד צום ובא ולן ושכב ארצה... ויבן דוד כי מת הילד... ויקם דוד מהארץ וירחץ ויסך ויחלף שמלתיו ויבא בית ה' וישתחו, ויבא אל ביתו וישאל וישימו לו לחם ויאכל. ויאמרו עבדיו אליו: מה הדבר הזה אשר עשית, בעבור הילד חי צמת ותבך וכאשר מת הילד קמת ותאכל לחם? ויאמר: בעוד הילד חי צמתי ואבכה, כי אמרתי מי יודע וחנוני ה' וחי הילד. ועתה מת למה זה אני צם, האוכל להשיבו עוד, אני הולך אליו והוא לא ישוב אלי" (שמואל ב יב, טז-כג). הבכי הוא בינו לבין הקב"ה, כל עוד שהוא יעיל, יש טעם בבכי של תפילה ותחנונים. אמנם, אחרי שהילד מת, אין טעם בסתם בכי של צער.

¹¹ "הוא עדינו העצני" (ש"ב כג, ח) כשהיה יושב ועוסק בתורה היה מעדן עצמו כתולעת, ובשעה שיוצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ" (מועד קטן טז, ב).

¹² אמנם, גם לאדם הראשון בכניסתו לגן עדן היתה התכונה הזו, של שאיפה לגדלות, אבל הוא הפנה אותה

זוהי תכונתו של דוד המלך - אף לא פעם אחת דוד לא התיאש. וכן אמר חזקיהו המלך (בזמן שהנביא ישעיהו בישר לו שיצוה על ביתו כי הוא הולך למות): "בן אמוץ כלה נבואתך וצא, כך מקובלני מבית אבי אבא (דוד המלך) - אפילו חרב חדה מונחת לו על צוארו של אדם, אל יתיאש מן הפורענות" (ברכות י,א).

"לא אירא רע כי אתה עמדי"

דוד לא התיאש גם כשכל העולם התיאשו ממנו. מתחילת דרכו עד סוף חייו אין אימון בדוד המלך. אביו חשבו לבן פסול, ולכן עשאו לעבד, ושם אותו כרועה צאן. "כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני" (תהלים כז, י).¹³

לכוון בלתי רצוי - הוא רצה להגדיל את הנסיון שלו מעבר לרצון ה'. אדם הראשון ניסה להכניס את יצר הרע אל תוכו - עיין הסברו של הרב דסלר, מכתב מאליוהו ח'ב 137.

בצורה דומה הסבירו חז"ל את חטא דוד ובת שבע. "דוד מלך ישראל הביא עצמו לידי נסיון, ונכשל. אמר לפניו: רבוננו של עולם, מפני מה אומרים, אלקי אברהם אלקי יצחק ואלקי יעקב, ולא אומרים אלקי דוד? אמר: הם נבחנו אצלי ואתה לא נבחנת. אמר לפניו: רבוננו של עולם, 'בחנני ה' ונסני' (תהלים כו, ב). אמר: אבחון אותך ואיטיב עמך, כי להם לא הודעת לי למפרע על הנסיון, ולך אני מודיע שאני אנסה אותך בדבר ערוה. מיד 'ויהי לעת ערב ויקם דוד מעל משכבו' (ש'ב יא, ב) - שהפך משכבו של לילה למשכבו של יום (בכדי להרגיע את עצמו), ונתעלמה ממנו הלכה: אבר קטן יש באדם - משביעו רעב, מרעיבו שבע. 'וירא אשה רוחצת מעל הגג'. היתה בת שבע חופפת ראש מאחורי מחצלת. בא שטן נדמה לו כצפור ועמדה על המחצלת, זרק דוד חץ על הצפור לתפסה והפיל את המחצלת, ונתגלתה בת שבע. מיד 'וישלח דוד' וגו', וזהו שכתוב: 'בחנתי לבי וגו' זמותי בל יעבור פי' (תהלים יז, ג) - הלואי והיה בפי רסן, ולא הייתי יכול להגיד 'בחנתי' (סנהדרין קז,א).

¹³ "הן בעון חוללתי" (תהלים נא, ז) - אחד אומר: דוד בן אהובה היה; ואחר אומר: בן שנואה היה. ישי פירש מאשתו שלש שנים, לאחר שלש שנים, היה לו שפחה נאה ונתאוה לה. אמר לה: 'בתי, תתקני עצמך הלילה, כדי שתכנסי אלי בגט שחרור'. הלכה השפחה ואמרה לגבירתה: 'הצילי עצמך, ונפשי, ואדוני מגיהנום'. אמרה לה: 'מה טעם?' שחה לה את הכל. אמרה לה: 'בתי, מה אעשה שהיום שלש שנים לא נגע בי'. אמרה לה: 'לכי תקני עצמך, ואף אני כך, ולערב כשיאמר סגרי הדלת תכנסי את ואצא אני'. וכך עשתה, לערב עמדה השפחה וכבת את הנר, באה לסגור את הדלת, נכנסה הגבירה ויצאה היא, עשתה עמו כל הלילה ונתעברה מדוד, ומתוך אהבתו על אותה שפחה, יצא דוד אדום מבין אחיו. ביקשו בניה להורגה (שחשדו בה שזינתה) ואת בנה דוד (שחשבוהו למזמר). כיון שראו שהוא אדום, אמר להם ישי: 'הניחו לו, ויהיה לנו משועבד ורועה צאן'. והיה הדבר טמון עד עשרים ושמונה שנים, כיון שאמר לו הקדוש ברוך הוא לשמואל 'לך ואשלחך אל בית ישי הלחמי' (שמואל א טז, א) ואמר לו ישי 'עוד שאר הקטן והנה רועה בצאן', כיון שבא התחיל השמן מבצבץ ועולה, אמר לו הקב"ה: 'קום משחהו כי זה הוא', פינה השמן על ראשו ונקרש כאבנים טובות ומרגליות, וישי ובניו היו עומדים ברתת ואימה, אמרו: 'לא בא שמואל אלא לבזותינו ולהודיע לישראל שיש לנו בן פסול' (שהרי עד עכשיו לא התפרסם שיש למשפחה עוד בן), ואמו של דוד שמחה מבפנים ועצבה מבחוץ, כיון שנטל כוס ישועות שמחו כולם" (ילקוט המכירי, תהלים קיח, כח).

חשוב לציין שהשאלות על מדרש זה מילקוט המכירי הן שאלות קשות. אין ספק שהתמונה של ישי בחז"ל שונה לגמרי מהתחושה שיוצאת ממדרש זה. אמנם, ישי מתואר כצדיק גמור. ישי בא באוכלוסא ויוצא באוכלוסא; ישי הוא אחד משלשה שמתו בעטיו של נחש וכי.

- אמנם, במסגרת מאמר זה לא אוכל להתמודד אתם באופן מלא, אבל אעלה כאן כמה נקודות.
- 1) אין להסביר מדרש באופן מילולי. מדרש בא ללמד אותנו מסר, ואין חובה להבינו כעובדה היסטורית. אדרבא, לפעמים אסור לנהוג כן, ואף בעלי המדרש לא התכוונו לכך. עיין הקדמת ר' אברהם בן הרמב"ם לאגדות (בתחילת עין יעקב).
 - 2) למיטב ידיעתי, מדרש זה לא מופיע בחז"ל בשום מקום אחר, דבר שמוריד מתוקפו וסמכותו. וכן נוהג בעל ילקוט המכירי לא פעם, שמביא מדרשים מוזרים שאין אנו יודעים את מקורם.
 - 3) אמנם, מדרש פליאה שניתן להבינו בצורה לא נכונה יש בו מן הסיכון, ולכן צריכים להיזהר מהבנה לא נכונה של מדרש זה.
 - 4) כוונתי בהבאת מדרש זה היתה אחת: להראות שסיכויי 'ההגיונים' של דוד הם אפסיים, ובכל זאת הוא מצליח. ונראה לי

גם מחוץ למשפחתו הטילו דופי על ייחוסו. וכן אמר דואג האדומי לשאול: "עד שאתה משאיל עליו אם הגון הוא למלכות אם לאו, שאל עליו אם הגון הוא לבוא בקהל אם לאו - מאי טעמא? דקאתי מרות המואביה" (יבמות עו,ב). ועד סוף חייו עלילה זו רודפת אותו. הוא היה כלול בקללת שמעי בן גרא. "והוא קללני קללה נמרצת" (מ"א ב, ח) מה נמרצת? נוטריקון: נ'ואף, מ'ואבי, ר'וצח, צ'ורר, ת'ועבה" (מדרש שוחר טוב ג, ג). דוד המלך הוא מלכנו, וכל חייו וצרותיו הם סמל לכלל ישראל. כלל ישראל במשך כל הדורות עברו חיים דומים מאד לאלו של דוד המלך. גם התקוות להצלחות ליוו אותנו במשך כל הגלות, ישראל לא התיאש גם כשכל העולם התיאש ממנו.

"העיט צבוע נחלתי לי"

גם דוד וגם כלל ישראל מתדמים לעיט. העיט צבוע בדם וכל עופות הטרף חושבים שגם הוא נבלה (מהר"י קרא, ירמיה יב, ט). וכן מובא בערך הכינויים של בעל "סדר הדורות": העיט - אלו ישראל.

אמנם, באמת העיט המאוס בעיני כל הוא העוף הדורס הכשר מכולם! העיט אינו טורף חיות אחרים, העיט מקפיד לאכול רק גויות של מתים, אולם, בגלל שהוא צבוע בדם - חושדים בו שהוא "הרוצח מספר אחד"! גם את כלל ישראל, העם הרחוק ביותר מרצח, מאשימים ברצח, ועוד 'איזה רצח' - השמדת "אלוה" (DEICIDE); ועל בסיס זה באו עלילות הדם במשך כל הדורות.¹⁴

גם דוד 'האדמוני' - 'צבוע' באדום. עקב צבעו המשונה מאחיו אפילו אביו מאס בו, ושם אותו רועה צאן. גם שמואל הנביא לא רצה למשוח אותו בגלל היותו אדמוני - הוא חשד בו שהוא שופך דמים.

"כיון שראה שמואל את דוד אדמוני, נתיירא ואמר: אף זה שופך דמים כעשיו. אמר לו הקדוש ברוך הוא: 'עם יפה עינים' - עשיו מדעת עצמו הוא הורג, אבל זה מדעת סנהדרין הוא הורג" (בראשית רבה סג, ח).

יש רק אדמוני אחד נוסף במקרא - עשיו, איש השדה; עשיו, שופך הדמים. אמנם, מה שמעניין כאן הוא שיעקב, איש תם, אינו ראוי לקבל את הברכות עד שהוא תופס יוזמה, ומדמה לעשיו האדמוני. מבחינה הגיונית, אין יעקב ראוי להיות המנהיג של העולם, אחת האבות - הרי אין הוא איש ביצוע; אין הוא איש מעש אלא יושב אהלים. עד שהוא תופס יוזמה ומוכיח ליצחק ולכל העולם, שאין לשפוט את הדברים על פי הרושם

שכן היתה כוונת בעל המאמר - לא ללמד משהו על אישיותו של ישי, אלא על זאת של דוד.
5) הרב צוריאל שליטיא הראה לי שהרמיע מפאנו (בספר עשרה מאמרות - מאמר חיקור דין, חלק ג, פרק י; והדברים הובאו בשמו בפתחי תשובה אבה"ע ד, סוסקיה) ציטט מדרש זה וניסה להסבירו. ולפי דבריו, ישי רצה לטהר את זרעו מחשש זרע של מואב על ידי לקיחת שפחה. גם הדברים הללו צריכים להבין היטב אך הספר הוא ספר קבלה, ואין לנו עסק עם נסתרות.

¹⁴ גם עלילות הדם שלכאורה באו על רקע שונה, נבעו מהענין הזה. אם היהודים הללו כך שפלים הם שיכולים לרצוח "אלוהים", הם מסוגלים לכל דבר, אף לרצוח ילדים רכים עבור מצות לפסח.

החיצוני בלבד.

דוד אדמוני - חושדים בו בשפיכות דמים. איש קדוש, שהקים עולה של תשובה¹⁵, מזכירים לו את העון שעליו הוא שב בתשובה שלימה - 'אתה לא כל כך קדוש' - 'נואף אתה'. אך אין שמעי מסתפק בכך, הוא צריך להזכיר לו שהוא אדמוני - שמעי קורא לו איש דמים: 'רוצח אתה'.

גם מבחינה הגיונית-רוחנית אין לדוד שום תקוה. הרי החטא לא יתן לו להמשיך. וכן טענו שונאיו של דוד: 'תועבה אתה'.

"כשחלה דוד המלך עליו השלום, נכנסו כל ישראל לבקרו והיו נכנסין דואג ואחיתופל ואמרו לו: מלכנו, ה' יעמידך למקומך לשלום, והיו יוצאים לחוץ ואומרים: אדם ששבה את הכבשה והרג את הרועה בחרב, יש לו תקוה? (מדרש אגדה שמות ל, יא). אך דוד, שהקים עולה של תשובה, הפריך את הטענה הזו - תופעת התשובה אינה הגיונית. "שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו? אמרה להם: 'חטאים תרדוף רעה' (משלי ג). שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו? אמרה להן: 'הנפש החוטאת היא תמות'. שאלו לקודשא בריך הוא חוטא מהו עונשו? אמר להן: יעשה תשובה ויתכפר" (ירושלמי מכות ב, ו).

התשובה, שקדמה לבריאת העולם, יכולה לפעול אף על התועבה. "גדולה תשובה שמקרבת את האדם לשכינה... אמש היה זה שנאוי לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד" (רמב"ם תשובה פ"ז ה"ו).

התשובה, גם היא קשורה לענין היוזמה. השב בתשובה צריך להחליט שהוא רוצה לעזוב את הכל, לשנות את המצב. ליהפך לאיש אחר. "מדרכי התשובה... אני אחר, ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים", ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה" (רמב"ם תשובה פ"ב ה"ד).

בנין בית המקדש אינו ראוי לדוד. ואף על זה מלגלים עליו. "אין דור שאין בו ליצנים. בדורו של דוד מה היו פריצי הדור עושים? היו הולכים אצל חלונותיו של דוד, אומרים לו: דוד, דוד! אימתי יבנה בית המקדש? אימתי בית ה' נלך? והיה דוד אומר: אף על פי שמתכוונים להכעיסני, יבוא עלי (קללה), אם לא הייתי שמח בדבריהם, שנאמר: 'שמחתי באומרים לי בית ה' נלך'" (ירושלמי, ברכות ב, א).

ואמנם, המנוחה והנחלה באה לדוד רק אחרי מותו.

"עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו", אמר לו: ריבונו של עולם, מחול לי על אותו עון. אמר לו: מחול לך. אמר לו: עשה עמי אות בחיי. אמר לו: בחייך איני מודיע בחיי שלמה בנך אני מודיע. כשבנה שלמה את בית המקדש ביקש להכניס ארון לבית קדשי הקדשים דבקו שערים זה בזה. אמר שלמה: עשרים וארבעה רננות ולא נענה פתח ואמר: 'שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד', רהטו בתריה למיבלעיה (השערים רצו אחריו לבולעו, שחשבו שהוא מכנה את עצמו 'מלך הכבוד').

¹⁵ "נאום דוד בן ישי ונאום הגבר הוקם על" (ש"ב כג, א) נאום דוד בן ישי שהקים עולה של תשובה" (מועד קטן טז, ב). 'עול' - תינוק; מלשון עולל ויונק. והכוונה, שדוד הוא זה שפתח את הדרך לתשובה לכל החוטאים שבאו אחריו. וכן פירש רש"י, שם: "שהוא שב תחילה, ונתן דרך לשבים".

אמרו: מי הוא זה מלך הכבוד? אמר להו: 'ה' עזוז וגבור'. וחזר ואמר: 'שאו' וכו'... ולא נענה. כיון שאמר: 'ה' אלקים אל תשב פני משיחך, זכרה לחסדי דוד עבדך', מיד נענה. באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדירה, וידעו כל העם, וכל ישראל שמחל לו הקב"ה על אותו עון' (שבת ל,א).

לדוד האדמוני, העיט הצבוע בדם, לא ניתן מנוח. כל ימי חייו, ואף לאחר מותו, היו שביזו אותו, וחשדו בו. ונראה שאף הקב"ה לא היה חפץ לשנות את הרושם הזה. "דוד חשב לבנות בית המקדש, ונקרא על שמו: 'חנכת הבית לדוד' (תהלים ל, א)" (מדרש שוחר טוב ל, ב). דוד מבקש לבנות את בית הבחירה, אך הקב"ה אומר לו שלא הוא יבנה "בית לשמי", כי "דמים רבים שפכת ארצה לפני" (דה"י א כב, ח). הקב"ה בעצמו מאשר את האמונה שאין דוד ראוי לבנות את בית הבחירה.¹⁶ ואולי דבר זה בא כדי להיות סמל לעם ישראל, קדושים וטהורים, שגם בהם הדביקו את התואר 'רוצח'.

אוד מוצל מסדום

את תכונת היוזמה והשאיפה קיבל דוד בתורשה: מבנות לוט, תמר, נחשון, ורות. לנפש יפה זו אין קיום ללא היוזמה והשאיפה. גפרית ומלח שרפה כל ארצה, סדום נחרבה - בנות לוט ניצלו בנס, ואין המשך לעולם ללא יוזמתן הנועזת. עם חדש קם לעולם - מואב. תמר חיה כשומרת יבם שאין לה דורש. אין לה עתיד והמשך ללא היוזמה. עם ישראל עומדים ליד ים סוף ובוכים - הים מכאן ומצרים מכאן, ואנו אנה הולכים? נחשון, ללא שום הצדקה הגיונית, קופץ לים ראשון. רות, גירת עזובה - נכריה ושנואה על הכל. צאצאית של אומה, שנצטוונו ש"לא תדרוש שלומם וטובותם כל ימך לעולם" (דברים כג, ז). לוקחת היא את היוזמה ומתחברת לשופט הזקן (לילה אחד לפני מותו!), כדי לקיים את התקוה. כל אלו תפסו יוזמה דוקא כשכל העולם (וגם ההגיון), כבר התייאשו מן התקוה. זהו גם ההסבר לדברי הזוהר, שמבחינה הגיונית וטבעית אין לדוד כל חיים, ורק בדרך על-טבעית הוא מקבל שנים מאדם הראשון. אך דוד גם הוריש את תכונתו זאת לעם ישראל בכל הדורות. לא להתייאש. בזמנים הקשים ביותר כלל ישראל שמר על אמונתו ובטחונו בה'. "שבטך ומשענתך המה ינחמוני".

בשני ענינים מרכזיים אלו כלל ישראל לא איבד את אמונתו בכל הדורות: האמונה

¹⁶ ואמנם, סיבה זו קשה להבינה, וכפי שהקשה אברבנאל, הרי גם שלמה שפך דמים (יואב, אדוניהו, שמעי!) ועוד, דוד שפך דמי גוים שהיו אויביו, ושלמה הרג יהודים מגדולי האומה. ועוד קשה, הרי אצל שלמה כתוב שנשיו הטו את לבו, ואיך מסבירים שהוא כאילו יותר ראוי לבנות את בית הבחירה מאשר דוד אביו? כדי להבין את הדבר, עלינו לראות איך חז"ל ראו את העניין. "לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת ארצה לפני", כיוון ששמע דוד כך, נתיירא. אמר 'הרי נפסלתי מלבנות בית המקדש' ... אמר לו הקב"ה: 'דוד, אל תירא, חייך, הם לפני כקרבנות, דכתיב: "כי דמים רבים שפכת לפני, ואין לפני' אלא קרבן, שנאמר 'ושחט את בן הבקר לפני ה', אמר לו: 'ואם כן למה איני בונה אותו?', אמר לו הקב"ה: 'שאם אתה בונה אותו הוא קיים ואינו חרב', אמר לו דוד: 'והרי יפה', אמר לו הקב"ה: 'גלוי וצפוי לפני שהם עתידים לחטוא ואני מפיג חמתי בו ומחריבו והם ניצולין, שכן כתיב (איכה ב') 'באהל בת ציון שפך כאש חמתו'. אמר לו הקב"ה: 'חייך, הואיל וחשבת לבנותו, אע"פ ששלמה בנך בונהו, לשמך אני כותבו כדכתיב: 'מזמור שיר חנכת הבית לדוד'" (ילקוט שמעוני קמה). יוצא לפי זה, שהטעם שדוד לא בנה את בית המקדש אינו נובע מפחיתותו של דוד, אלא מגדולתו.

בה' והאמונה בביאת המשיח. כלל ישראל ידעו וחשו בצורה מתמדת, שקיימים שנים שאינם מתייאשים - הקב"ה ודוד המלך. "ועינינו תראינה מלכותך, כדבר האמור בשירי עוזך, על ידי דוד משיח צדקך". אם הקב"ה הוא זה שצריך להביא את המשיח ובן ישי הוא זה שצריך לבוא - אין שום ספק בדבר: הרי שני אלו אינם מתייאשים. "אני מאמין באמונה שלימה בביאת המשיח, ואף על פי שיתמהמה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא".

"גם כי אלך בגיא צלמות"

לכל לומד תורה יש זמני עליה וזמני ירידה. יש גם זמנים של יאוש. תלמיד אומר: 'למה לי כל זה, הרי אין אני מתעתד להיות ראש ישיבה. למה לי להתאמץ בלימוד תורה, דבר שאיני מצטיין בו. עדיף לי להתאמץ ולהתרכז בלימודים שבהם אני מצטיין. הרי אני אהיה בעל בית פשוט; מצות תלמוד תורה יכול אני לקיים במינימום. למה לי לחפש כשלונות ומשברים?'.

"לא עליך המלאכה לגמור - שלא תעלה על דעתך, אינני רחב לב, ולא אוכל לגומרה, ומה יתרון בעמלי ומה אועיל ביגיעתי, שלא עליך לגומרה אלא אחר שבתורה אתה עמל, קיימת מצות בוראך. ולא אתה בן חורין להבטל ממנה - שלא תאמר הואיל ואיני חייב לגמור את המלאכה, לא אצער את עצמי אלא אלמוד בכל יום שעה אחת, ולא כן הדבר, כי עבד קנוי אתה, עליך להגות בה יומם ולילה, ואז תצליח את דרכך ואז תשכיל" (רבנו יונה אבות ב, כ).

"אמר רבי 'ראמות לאויל חכמות' - (משל) לככר שהוא תלוי באוירו של בית, מי שהוא טפש אומר: 'מי יכול להוריד את זה?' מי שהוא פקח אומר: 'לא אחד תלאו? הרי אני מביא קנים ומספקן זה לזה ומורידו בו'. כך מי שהוא טפש אומר: מי יכול ללמוד תורה מה שבלבו של חכם? ומה אומר הפקח: 'ולא מאחר למדם?! אלא הריני למד שתי הלכות היום ושתי הלכות למחר עד שאני למד כל התורה כמותו'. אמר רבי לוי: (משל) לטרסקל (סל) נקוב ששכר בעליו פועלים למלאותו, מי שהוא טפש אומר: 'מה אני מועיל - מכניס בזו ומוציא בזו! מי שהוא פקח אומר: 'ולא שכר כל חבית וחבית אני נוטל?!' כך מי שהוא טפש מהו אומר: מה אני למד תורה ומשכחה?! מי שהוא פקח מהו אומר: ולא שכר יגיעה הקב"ה נותן?!" (ילקוט שמעוני, שיר השירים תתקצ).

כן הוא במישור הפרט וכן הוא במישור של הכלל. כלל ישראל עבר ועובר מצבים קשים מאד בהיסטוריה שלו: רדיפות ועלילות, אינקוזיציה, פוגרומים ושואה. אך אין הם נרפים ואין הם מתמוטטים. הם ממשיכים למרות שאין שום סיכוי הנראה לעין. מבחינה הגיונית הכל אבוד, אבל עם ישראל ממשיך במשימותיו. אין סיכוי ואין תקוה - אבל אנחנו עדיין כאן, עם ישראל חי; וגם הגאולה בוא תבוא.

כך היא דרך משימתנו בעולם הזה, דרך שקבלנו בתורשה מאדם הראשון בגן עדן, דרך הלימוד של דוד מלכנו: לעבוד את ה' בלי להרפות, בלי לתעיף, ובלי להתייאש - ואפילו כשהמשימה רחוקה, ואין נראה שיש סיכוי להצליח - כמו העיט, כמו דוד המלך, כמו כלל ישראל.

דוד ליבור
ישיבת שעלבים